

Stanisław ALEXANDROWICZ

Ziemie ruskie w kartografii polskiej XVI–XVII wieku*

Zainteresowanie geografią i kartografią świata, jakie wystąpiło w drugiej połowie XV i pierwszej XVI w. pod wpływem wielkich odkryć geograficznych i rozwoju nauki, nie ominęło i Polski. Przystwojenie dorobku kartograficznego Klaudiusza Ptolemeusza i teoretycznych podstaw opracowania map stworzyło warunki dla przygotowania zgodnych z rzeczywistością map poszczególnych krajów, a przez ich syntezę – także całej Europy.

Ze względu na zasięg terytorialny państwa ostatnich Jagiellonów, które obok Królestwa Polskiego obejmowało również rozległe obszary Wielkiego Księstwa Litewskiego, a tym samym i zachodnie ziemie Rusi, najstarsze mapy polskie stanowiły zarazem pierwsze kartograficzne ujęcie znacznej części etnicznych i historycznych terytoriów ruskich. Dorobek kartografii staropolskiej znany jest już bardzo dobrze dzięki gruntownym przedwojennym studiom Karola Buczka, które dały podstawę syntezy dziejów kartografii polskiej do końca XVIII w., ogłoszonej w językach polskim i angielskim, nadal jednak prawie nie znanej poza Polską¹.

Jak ustalił Buczek, wielka mapa Polski opracowana w Krakowie przez Bernarda Wapowskiego i wydana tamże w drukarni Floriana Unglera w 1526 r., przedstawiała w skali około 1:1 000 000 obszary sięgające zapewne po około 27°30' długości geograficznej wschodniej (od Greenwich)². Znalazły się więc na niej, przedstawione bardzo dokładnie, zachodnie ziemie Białorusi i Ukrainy. Niestety, z mapy tej zachowały się tylko dwa większe fragmenty, przedstawiające Wielkopolskę z Kujawami i częścią Pomorza oraz Żmudź ze skrawkiem Prus. O treści kartograficznej całej mapy może informować pośrednio analiza opartych na niej późniejszych map Polski, przede wszystkim wydanej w Bazylei w roku 1562 mapy Wacława Grodeckiego. Jest ona szeroko znana z redukcji zamieszczonej w «Theatrum» Abrahama Orteliusza w 1570 r.³

Jednocześnie z mapą Polski wydał Ungler dwie inne mapy Wapowskiego, znane z licznych wzmianek

* Artykuł stanowi nieco uzupełnioną wersję referatu, wygłoszonego podczas VIII Międzynarodowej Konferencji Kartograficznej w Moskwie (sierpień 1976 r.) i w formie powielonej rozdanej jej uczestnikom: S. Alexandrowicz, Les terres russes dans la cartographie polonaise des XVIe et XVIIe siècles.

¹ K. Buczek, Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku. Zarys analityczno-syntetyczny, Wrocław 1963; tenże, The History of Polish cartography from the 15th to the 18th Century, Wrocław 1966. Dla oszczędności miejsca cytuję dalej tylko wydanie angielskie, nie powołując się już na liczne wymienione tam opracowania dotyczące poszczególnych map, ich reprodukcji itp. Również, powołując się dalej na inne opracowania ogólniejsze, pomijam podawaną przez nie mniej lub bardziej obfita bibliografię szczegółową.

² K. Buczek, History, s. 32–40, zwłaszcza s. 37 i fig. 12–13. Zachowane fragmenty map Wapowskiego, jak również oparte na tych mapach prace innych kartografów, miały ukazać się w Krakowie w 1939 r., jako zeszyt 1 wydawnictwa Monumenta Poloniae Cartographica, przygotowany przez Karola Buczka. Niestety nakład, wraz z kliszami i oryginałami map, został celowo zniszczony przez okupantów hitlerowskich; zachował się tylko jeden egzemplarz kompletny i kilka zdefektowanych; por. K. Buczek, History, s. 12–13.

³ K. Buczek, History, s. 41–44.

w dokumentach i korespondencji z trzeciego i czwartego dziesięciolecia XVI w.; przed drugą wojną światową (w 1932 r.) została odnaleziona tylko wschodnia połowa jednej z nich, obejmującej ziemie środkowej i południowej Polski, całe Węgry, część Półwyspu Bałkańskiego, południową część Wielkiego Księstwa Litewskiego, Chanat Krymski, zachodni skrawek ziem Wielkiego Księstwa Moskiewskiego i północne wybrzeże Azji Mniejszej⁴. Wykonana w skali około 1:4 000 000, mapa ta, po zmniejszeniu i zgeneralizowaniu, wprowadzona została do bazylejskiego wydania „Geografii” Ptolemeusza z 1540 r.; następnie była wielokrotnie przedrukowywana w kolejnych wydaniach «Kosmografii» Sebastiana Münstera, zachowując zasadnicze cechy graficzne pierwowzoru (z pominięciem jednak wielu szczegółów), bez wskazania na jej polskie pochodzenie⁵. W literaturze ta mapa Wapowskiego określana jest jako mapa „Sarmacji Południowej”⁶.

O zasięgu jej odpowiednika, mapy „Sarmacji Północnej”, wnioskować możemy tylko na podstawie wzmianki w przywileju króla Zygmunta I z 18 października 1526 r. i analogii z zasięgiem mapy „Sarmacji Południowej”⁷. W sumie obie te mapy Wapowskiego przedstawiały już, zgodnie z ustaleniami Buczka, ogromny obszar pomiędzy 17°00' i 39°30' długości geograficznej wschodniej i 41° – około 60° szerokości geograficznej północnej (por. mapka 1). Znalazły się więc na nich: dość szczegółowo oddane Ukraina i Białoruś oraz znaczna część ziem ówczesnej Rusi Moskiewskiej, oprócz obszarów wysuniętych najdalej na wschód i północ.

Aż do początku XVII w. mapy Wapowskiego stanowiły dla licznych kartografów (jak np. Henryk Zell, Olaus Magnus, Sebastian Münster, Zygmunt Herberstein, Kasper Vopel, Giacomo Gastaldi, Gerard Mercator, Antoni Jenkinson, a z autorów map Polski – Wacław Grodecki i Antoni Pograbka) najpierw główną, a po ukazaniu się mapy Państwa Moskiewskiego Antoniego Wieda (1542 r.) nadal jeszcze istotną, choć korygowaną i uzupełnianą relacjami i itinerariami podróżników, podstawę obrazu ziem Europy Wschodniej w kartografii.

Ponieważ jednak do 1932 r. prace kartograficzne Bernarda Wapowskiego znane były tylko ze wzmianek, ich rzeczywiste znaczenie mogły ustalić dopiero badania Buczka nad odkrytymi przez Kazimierza Piekarskiego fragmentami map Polski i „Sarmacji Południowej”. Niestety, po dzień dzisiejszy w opracowaniach poświęconych kartografii europejskiej tego okresu wpływ Wapowskiego na późniejszą kartografię jest prawie nie dostrzegany⁸.

Warto przy okazji wskazać na potrzebę i możliwość gruntownej analizy porównawczej wszystkich

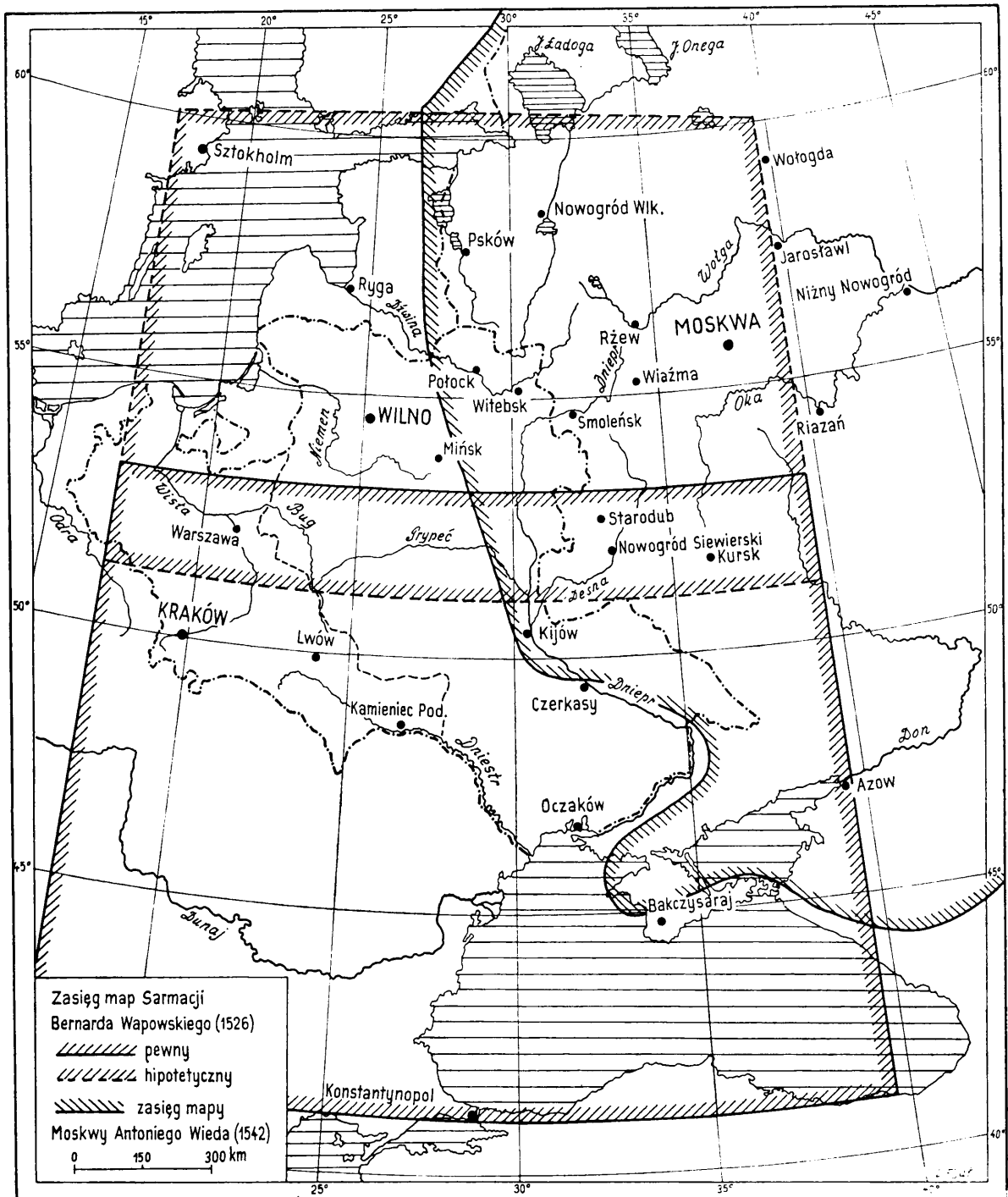
⁴ Ibidem, s. 32–36 i fig. 8. Por. też S. Alexandrowicz, *Rozwój kartografii Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVII wieku*, Poznań 1971, s. 27–32.

⁵ K. Buczek, *History*, s. 33–36.

⁶ Ibidem, s. 33–34; S. Alexandrowicz, *Rozwój kartografii*, s. 28–30.

⁷ K. Buczek, *History*, s. 32; S. Alexandrowicz, *Rozwój kartografii*, s. 31–32. Najważniejszy fragment przywileju: — *famatus Florianus, civis et calcographus Cracoviensis, duas tabulas cosmographiae particulares, alteram videlicet nonnulla loca regni nostri Poloniae et etiam Hungariae ac Valachiae, Turciae, Tartariae et Masoviae* [omyłka, powinno być *Moscoviae* — S. A.] *alteram vero ducatus Prussiae, Pomeraniae, Samogitiae et magni ducatus nostri Lithuaniae continentem, per venerabilem Bernardum Wapowski, cantorem ecclesiae cathedralis Cracoviensis, secretarium nostrum, compositam et nunquam ante hac editam magna solertia et impensa ingeniosisque formis et caracteribus iam pridem excusserit variisque picturis et imaginibus effigiatam in lucem ediderit, et tertiam universalem tabulam seu mappam, totum regnum nostrum et Moscoviam* [omyłka, powinno być *Masoviam* — S. A.] *et pleraque alia loca complectentem, eodem venerabili Bernardo Wapowski autore, propediem edere inten lat.* Cyt. według: J. Ptaśnik, *Cracovia impressorum XV et XVI saeculorum*, Monumenta Poloniae Typographica XV et XVI saeculorum, vol. I, Lwów 1922, nr 287 s. 119–120.

⁸ Por. zwłaszcza opracowania nowsze: L. Bagrow, *At the sources of the cartography of Russia*, *Imago Mundi* 16 (1962) s. 33–48; tenże, *History of cartography. Revised and enlarged by R. A. Skelton*, Cambridge 1966, s. 170–172; E. Donnert, *Russland nach der Schwelle der Neuzeit. Der Moskauer Staat in 16. Jahrhundert*, Berlin 1972, s. 453–473; tenże, *Ausländische Kartographie und Russlandkenntnis am Beginn der Neuzeit*, w: *Studia z dziejów geografii i kartografii*, pod red. J. Babicza, Wrocław 1973, s. 131–140; Б. А. Рыбаков, *Русские карты Московии XV — начала XVI века*, Москва 1974. W związku z ostatnią pracą pozostaje artykuł recenzyjny: S. Alexandrowicz, *O najdawniejszych mapach państwa moskiewskiego*, *Studia Źródłoznawcze* 21 (1976) s. 145–153, w którym wskazane zostały m.in. związki pomiędzy treścią analizowanych przez Rybakowa map Rosji a wcześniejszymi mapami polskimi. Warto też zwrócić uwagę na pośmiertnie wydane fundamentalne dzieło Lwa Bagrowa, poświęcone dawniej kartografii Rosji, przetłumaczone z rosyjskiego rękopisu na angielski: L. Bagrow, *A history of the cartography of Russia*, [t. I] up to 1600; [t. II] up to 1800. Ed. by H. W. Castner, Wolf Island Ontario [1975], The Walker Press. Ten najpełniejszy przegląd dawnych map Rosji uwzględnia również niektóre wyniki badań Karola Buczka.

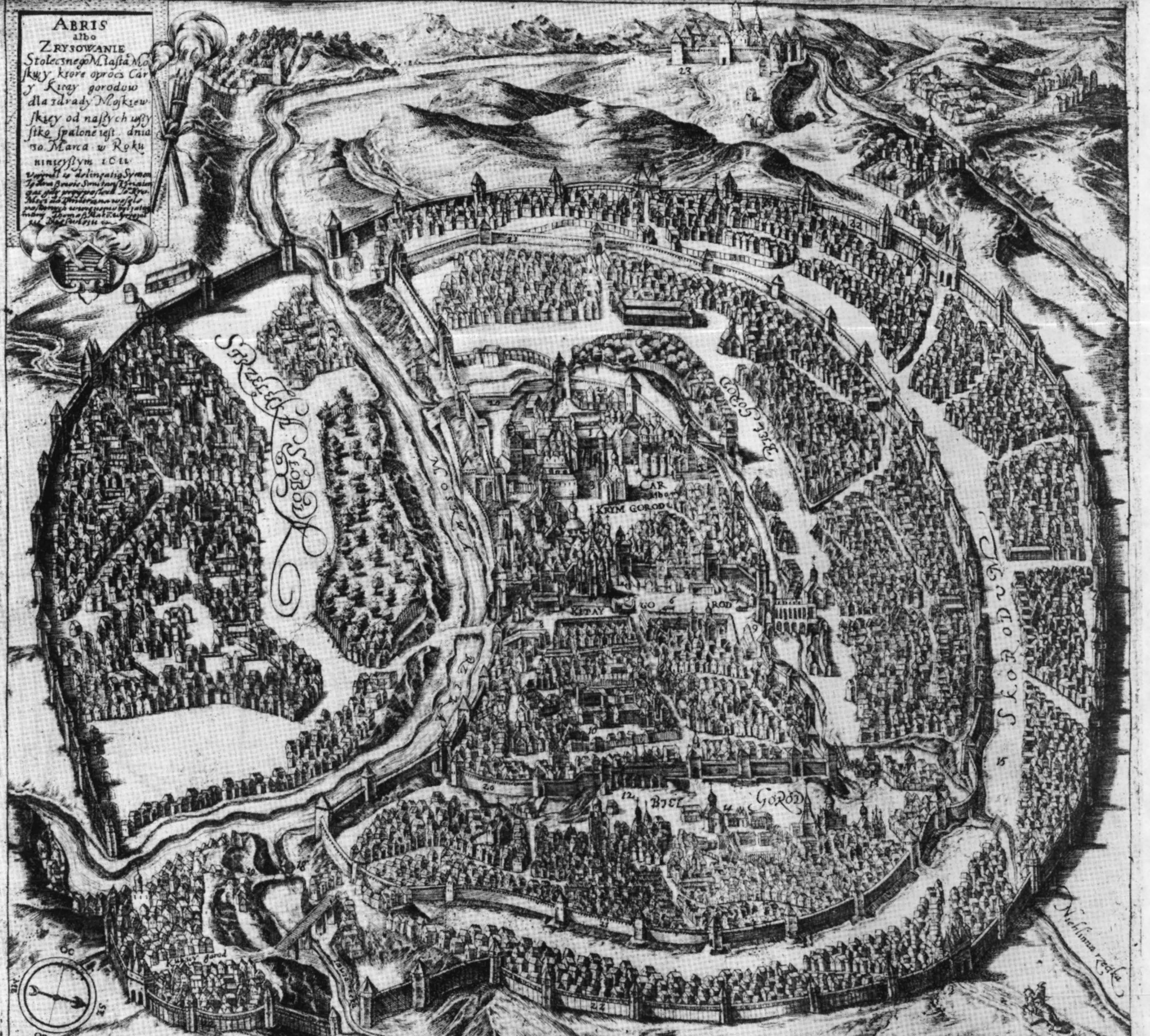

ABRIS

albo
ZRYLOWANIE

Stolecznego Miasta Moskwy
ktore oprocz Car
y Kray gorodow
dla zdrady Moskiew
skiej od naszych wro
stke spalone jest dnia
130 Marca w Roku
mniejszym 1611

Wzrostl to doleznatig Symon
Tadewa Bracie Swiatoych
zamiast gody przyprawow
zamiast gody przyprawow
zamiast gody przyprawow
zamiast gody przyprawow
zamiast gody przyprawow
zamiast gody przyprawow

1 Pałac Carcki	11 Luźni sie ukazujący Stad całcia y wyrokisw lida yom obuobryano	7 Dział dyre burzownielkich 8 Kramy w ktorych razne towary przedawano	12 Kramski rynek	17 Ogród Carcki	10 a to tylko pospalennymigła zofialo	11 miasto spalono	18 gorod albo Niemiści kie mia fozko obracal locs y tm parkan y miasta niemś mianowane popalone
2 Nawa Carckie mieśkhania	12 biatym Murfu ciała Dmistr zabit ^o ludziam na okazy stawnone bylo	9 Czekańhaus 10 Bolszki dwor 11 Malarskie kramy	13 Dom gazie dwooiny y dziala lano	18 Młyn na Sawozu ezec 19 Łaznie polpolite	11 a to tylko pospalennymigła zofialo	12 Darkan Surozowa bułowa 13 Derman w spodaku ja 14 Jowarła on parkan mja 15 Szwankie skandum razwa 16 Strzałek n. Jowarła Daboy	19 Mianowane popalone
3 Cerkiew S. Michaiła			14 Gospoda kupiecka	20 Mur około Kamku cyrowan ktory zamek Car gorod przewa y Kray gorod jussowal ataw			20 Mianowane popalone
4 Cerkiew S. Troicy			15 Sienny rynek				21 Mianowane popalone
5 Komorkanunobowarłkiz całone woznych Wielki kmos			16 Stajnia Carcka				22 Mianowane popalone

Nieświeski plan Moskwy z 1611 r. Muzeum Narodowe w Poznaniu sygn. MNP/G 22 054
Wymiary w ramce 26,8 x 35,8 cm

szesnastowiecznych map terytoriów Wschodniej Europy i poszczególnych krajów tego regionu. Obok wykrycia zależności i związków, zachodzących między dziełami poszczególnych kartografów, analiza taka dałaby obfity materiał do próby rekonstrukcji treści zaginionej mapy „Sarmacji Północnej” Bernarda Wapowskiego⁹.

Całe Państwo Moskiewskie wraz z przyległymi obszarami przedstawia wydana w Antwerpii w 1542 r. mapa, którą opracował gdańszczanin Antoni Wied w Wilnie w 1535 r.¹⁰ Wied oparł się na materiałach kartograficznych przywiezionych z Moskwy przez Iwana Lackiego. Tym samym jego mapa pośrednio odzwierciedla ówczesny stan kartografii moskiewskiej. Jednocześnie zaś wykorzystano przy jej opracowaniu dorobek kartograficzny Wapowskiego. Współpracę nad przygotowaniem tej mapy ze strony Mikołaja Kopernika, który współdziałał ze wszystkimi poczynaniami na polu kartografii ziem środkowej i wschodniej Europy, uważać można za niemal pewną¹¹.

W latach 1579–1582, w związku z toczącą się wojną o Inflanty, Maciej Strubicz, sekretarz króla Stefana Batorego, przygotowywał liczne rękopiśmienne mapy, znane tylko ze wzmianek w listach. Powszechnie znanym materialnym śladem prac kartograficznych Strubicza jest, wydana w roku 1589 jako załącznik do dzieła Marcina Kromera «Polonia», mapa teatru działań wojennych, przedstawiająca terytorium między wschodnim wybrzeżem Bałtyku (od ujścia Niemna do zatoki Botnickiej, wraz z zatoką Fińską) a dorzeczem górnej Wołgi i Oki, wraz z Moskwą i Włodzimierzem. Inna, bogatsza w szczegóły i dokładniejsza, niestety zaginiona, mapa Strubicza dała, jak dowiódł Buczek, podstawę do wzbogacenia map Litwy i Rosji Merkatora w pierwszym wydaniu jego atlasu, noszących tytuły: «Litvania» i «Russia cum confinibus» (por. mapka 2)¹². Prace Strubicza opierały się głównie na wyzyskaniu dość szczegółowych map obszarów działań wojennych, z których szeroko znana jest sporządzona w 1579 r., a wydana w Rzymie w roku następnym, mapa Księstwa Połockiego Stanisława Pacholowieckiego w skali około 1:700 000¹³.

W ostatnim dziesięcioleciu XVI w. z inicjatywy wojewody trockiego księcia Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki” opracowana została w Nieświeżu mapa ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego wraz z Ukrainą, która od 1569 r. wchodziła w skład Korony. Mapę tę opracował zespół, którego skład nie jest znany; jej rysownikiem był Tomasz Makowski. Pierwsze zaginione wydanie tej mapy ukazało się najprawdopodobniej w 1603 r. Niestety nie jest znany ani jeden egzemplarz tego wydania, ani nawet miejsce odbicia. Zachowały się dopiero egzemplarze odbite z tablic wydania drugiego, przygotowane przez Hessela Gerritsa w Amsterdamie w 1613 r.¹⁴ Zarówno skala mapy (około 1:1 293 000), jak i bogata sieć hydrograficzna, liczne miejscowości (łącznie oznaczono 1020 miast, miasteczek i wsi), wreszcie wyjątkowa dokładność oznaczania położenia geograficznego miejscowości czynią tę mapę najlepszą mapą ziem Litwy i Białorusi aż do trzeciej ćwierci XVIII w., a Ukrainy do połowy XVII w. (por. mapka 2).

Wymienione więc zostały mapy kartografów polskich, głównie Wapowskiego „Sarmacja Południowa” (por. s. 72–74 i fig. 31 tomu pierwszego). Jednak, skrupulatnie wymieniając i charakteryzując zachowane mapy, Bagrow nie podniósł w ogóle sprawy zachodzących między nimi zależności. Tym samym nawet rola Wapowskiego nie została w wystarczającym stopniu zasygnalizowana. Nieuniknionym obciążeniem dzieła Bagrowa jest oczywiście nieuwzględnienie nowszych badań, które w ostatnich latach dwudziestu wniosły oibrzymy materiał szczegółowy, zarówno w zakresie szczegółowej analizy obiektów dawno znanych, jak i nowo odkrytych i zbadanych. Zwięzłą charakterystykę i bibliografię prac badaczy radzieckich z tej dziedziny dali ostatnio K. A. Салищев, Л. А. Гольденберг, Исследования советских ученых по истории картографии, Москва 1976, VIII Международная Картографическая конференция; jednocześnie ukazał się i przekład angielski: K. A. Salishchev, L. A. Goldenberg, Studies of Soviet scientists on the history of cartography, Moscow 1976, Eighth International Cartographic Conference.

⁹ Postulat taki wysunął już K. Buczek, *History*, s. 12–13.

¹⁰ Istnienie wydania z 1542 r. wykazał ostatnio P. Zwoliński, *Pierwsza drukowana transkrypcja ruskiej cyrylicy na łacinę*, *Slavia Orientalis* 16 (1967) s. 449–453; por. też tenże, *Najstarszy świecki druk białoruski (Antwerpia 1542)*, *Slavia Orientalis* 17 (1968) s. 463–465.

¹¹ Szczególne zasługi w zbadaniu mapy Wieda położył H. Michow, *Die ältesten Karten von Russland, ein Beitrag zur historischen Geographie*, Hamburg 1884, s. 12–20; tenże, *Das erste Jahrhundert russischer Kartographie 1525–1631 und die Originalkarte des Anton Wied von 1542*, *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Hamburg*, 21 (1906); tenże, *Anton Wied ein Danziger Kartograph des 16. Jahrhunderts*, Hamburg 1905. Ostatnio zajmowali się nią: S. Alexandrowicz, *Rozwój kartografii*, s. 36–39; Б. А. Рыбаков, *Русские карты*, s. 11, 68 i fig. 2–3.

¹² K. Buczek, *History*, s. 52–56 i fig. 26.

¹³ *Ibidem*, s. 50–51; S. Alexandrowicz, *Rozwój kartografii*, s. 42, 112–114.

¹⁴ K. Buczek, *History*, s. 58–63; S. Alexandrowicz, *Rozwój kartografii*, s. 47–74.

W 1650 r. ukazała się bowiem w Gdańsku wielka mapa Ukrainy w skali około 1:452 000 i w ośmiu arkuszach, opracowana przez inżyniera francuskiego w służbie polskiej Guillaume Le Vasseur de Beauplan na podstawie wykonywanych przezeń przez wiele lat własnych zdjęć terenowych. Mapę rytował Wilhelm Hondiusz¹⁵. Jej generalizację stanowiła wcześniej, bo już w 1648 r., wyrytowana przez tegoż sztycharza mapa Ukrainy w jednym arkuszu, w skali około 1:1 800 000¹⁶. Cennym uzupełnieniem obu map są, również przez Beauplana opracowane, mapki dolnego biegu rzeki Dniepru od Kijowa do wyspy Chortycy (dwie mapy, cztery odcinki w skali około 1:232 000) i od wyspy Chortycy do ujścia (jedna mapa, dwa odcinki w skali około 1:464 000)¹⁷. W sumie mapy Beauplana odzwierciedlają dość wiernie stan osadnictwa Ukrainy z lat 1640–1645, jak również sieć wodną i najważniejsze drogi oraz niektóre elementy rzeźby terenu, brody i przeprawy rzeczne, większe masywy leśne, fortyfikacje, szlaki wypraw tatarskich i inne czynniki istotne dla planowania działań wojennych, ze względu na militarne przeznaczenie mapy (por. mapka 3).

Część Wołynia i województwa kijowskiego przedstawiała rytowana również przez Hondiusza w Gdańsku w 1650 r., a wydana pod nazwiskiem Daniela Zwickera, «Nova et nunc primum edita Paludum Polesiae Tabula» w skali około 1:640 000, której rzeczywistym autorem był Józef Naronowicz-Narowski. Na niej opierali się przedstawiając ten obszar liczni kartografowie drugiej połowy XVII w.¹⁸

W wieku XVII, podobnie jak w poprzednim, kartografowie zachodnioeuropejscy, przedstawiający na swych mapach obszary objęte wymienionymi tu oryginalnymi mapami polskimi, starannie wykorzystywali i kompilowali cały znany im polski materiał kartograficzny. Tak np. mapa Rosji Hessla Gerritsa wydana w Amsterdamie w 1613 r. i z niewielkimi poprawkami w 1614 r., jak również mapa Rosji Izaaka Massy z 1633 r. oparte zostały w ich zachodnich partiach bezpośrednio na mapie radziwiłłowskiej z 1613 r., zwanej przez niektórych autorów mapą Tomasza Makowskiego¹⁹. Dla ziem ruskich, których ona nie przedstawiała, nadal wykorzystywano, bezpośrednio lub pośrednio, mapy Wapowskiego, Wieda i Strubicza. Wypada więc stwierdzić, że aż do połowy XVII w., ale po części i później, obraz zachodnich ziem ruskich kształtował się w kartografii europejskiej na podstawie prac kartografów polskich. W połowie XVI w. można to powiedzieć o całej Rusi, której zachodnią część przedstawiały mapy Wapowskiego, wschodnią zaś — mapa Wieda. Początek XVII w. przyniósł natomiast ponowne pokrycie zachodnich ziem ruskich oryginalnymi mapami opracowywanymi na nowo: Strubicza i radziwiłłowską. Ziemie zaś Ukrainy uzyskały w połowie XVII w. najnowocześniejsze i najdokładniejsze mapy opracowane przez Beauplana, będące trzecim już ujęciem kartograficznym tego obszaru opartym na nowych zdjęciach. Zasięgi omawianych map przedstawiają mapki 1-3. W tej sytuacji nie może dziwić stosunkowo wierne przedstawianie tych obszarów przez kartografów zachodnioeuropejskich, nie dysponujących wprawdzie własnymi materiałami, ale bez skrupułów, a czasem i bezkrytycznie kompilujących wydane drukiem mapy polskie.

Obok map całych krajów owocem pracy kartografów polskich były, powstające w znacznie większej liczbie, przeważnie jednak pozostające w rękopisach, plany i mapy miast i twierdz, jak również dóbr ziemskich z terytoriów Białorusi i Ukrainy, a niekiedy i Państwa Moskiewskiego. Niektóre z nich zresztą wyszytychowane zostały i odbite w znacznie większej liczbie egzemplarzy, dzięki czemu dotrwały do dnia dzisiejszego. Większość natomiast prac rękopiśmiennych uległa zatruciu; nieliczne zachowane pozwalają jednak wyrobić zdanie o ich walorach użytkowych i źródłowych. Są wśród nich wyjątkowo cenne źródła do dziejów architektury i topografii miast, jak choćby widoki-planu zamków z lat 1579–1581, zwłaszcza zaś Połocka²⁰, czy widoki i plany miast Wielkiego Księstwa Litewskiego rysowane i sztychowane przez Tomasza Makowskiego w pierwszych latach XVII w.²¹ Na szczególną uwagę zasługuje ostatnio zbadany plan

¹⁵ K. Buczek, *History*, s. 66–68, 72–73.

¹⁶ *Ibidem*, s. 67–73.

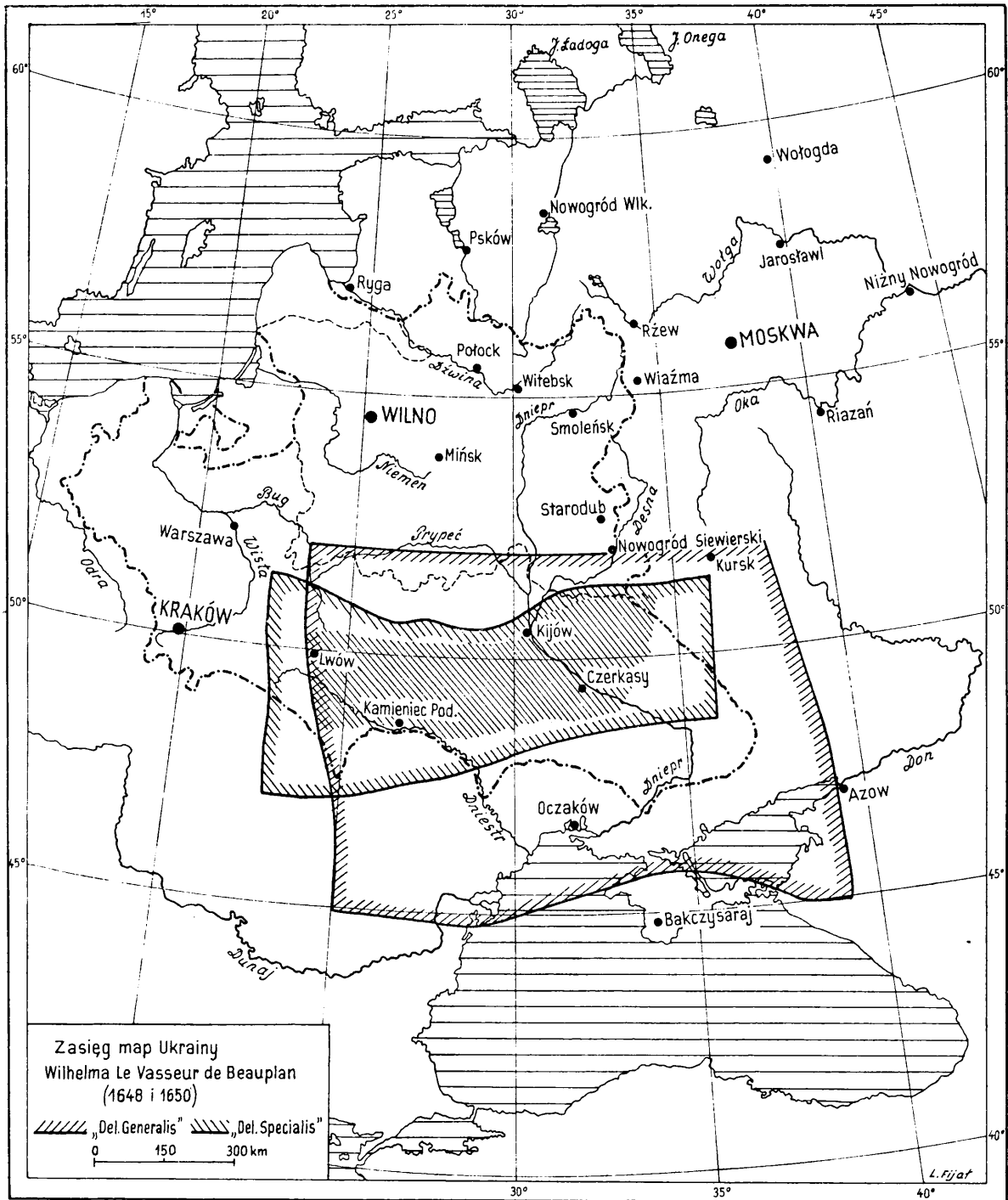
¹⁷ *Ibidem*, s. 65.

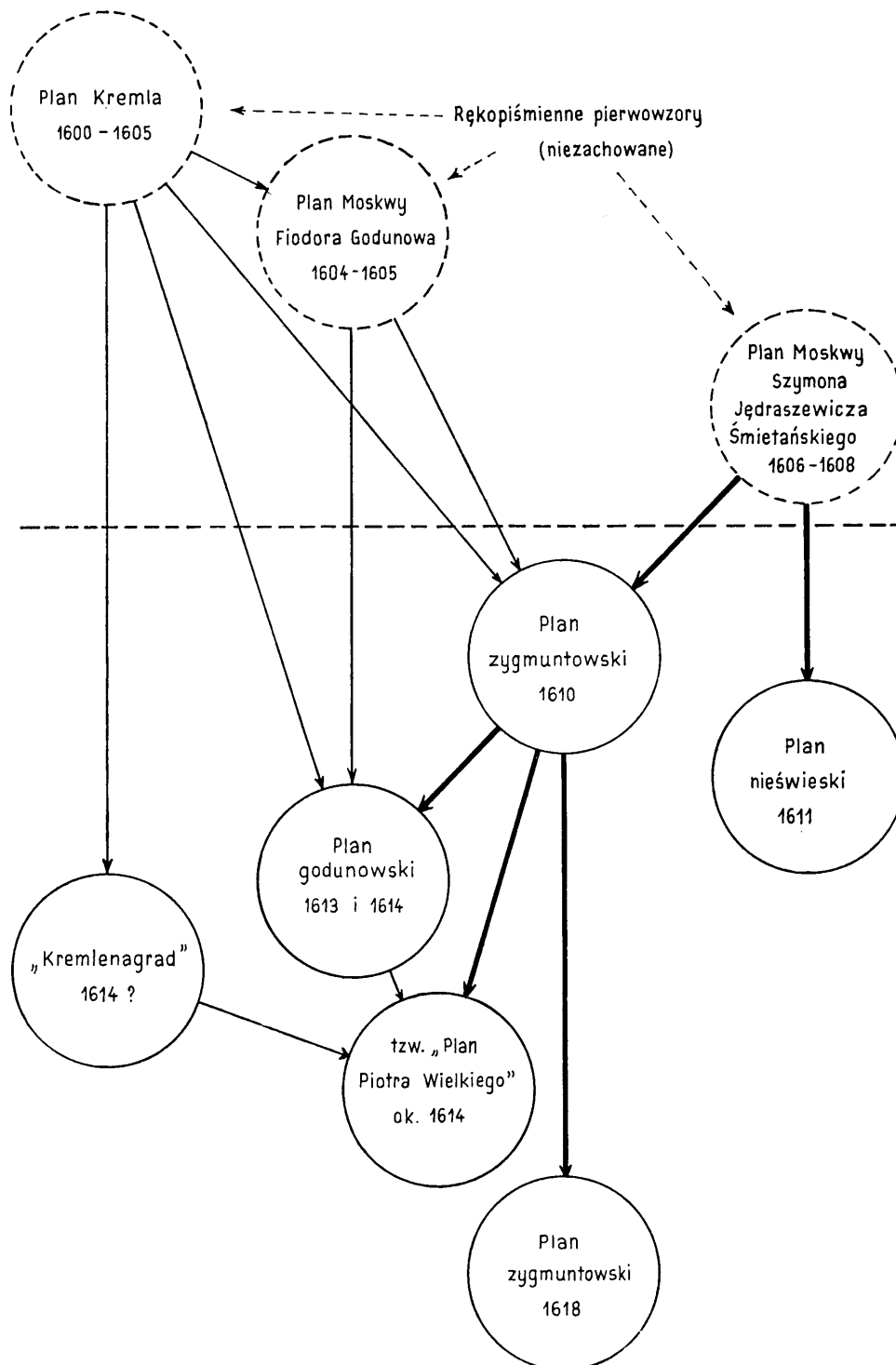
¹⁸ *Ibidem*, s. 76–78.

¹⁹ O mapie Gerritsa zob. Б. А. Рыбаков, *Русские карты*, s. 57–66 i fig. 12. Jej zależność od mapy Litwy z 1613 r. dotręgli już В. Кордт, *Материалы по истории русской картографии*, сер. II вып. 2, Киев 1910, s. 29–30.

²⁰ Por. S. Alexandrowicz, *Rozwój kartografii*, s. 85–136.

²¹ Dokładnie omawia je P. Reklaitis, *Die Städteansichten Alt-Litauens in der Graphik des 16. bis 19. Jahrhunderts*, Lüneburg 1972, s. 20–28, 43–47, 49–51.

Zależności między planami Moskwy z początku XVII w.

Moskwy w skali zmiennej (całość — około 1:21 000, w tym Kreml — około 1:8 000), sporządzony w latach 1606–1608 przez Polaka, Szymona Jędraszewicza Śmietańskiego (lub Smutańskiego), a wyszychowany w 1611 r. przez Tomasza Makowskiego w Nieświeżu²². Wyjątkowo dokładnie oddając architekturę najważniejszych budowli Moskwy przed jej spaleniem w 1611 r., stanowił on, jeszcze w postaci rękopiśmiennej, jedno z podstawowych źródeł znanych dziś planów tego miasta z początku XVII w., którymi były: 1° tzw. plan Fiodora Godunowa, znany ze sztychowanej, niewątpliwie zmniejszonej, wersji, towarzyszącej wspomnianym już wyżej mapom Rosji Gerritsa z 1613 i 1614 r.; 2° tzw. plan Piotra Wielkiego (Петров чертеж) do niedawna uważany za najstarszy i najcenniejszy, którego powstanie datowano na przełom XVI i XVII w.; 3° tzw. plan zygmunowski, dedykowany Zygmuntowi III, sztychowany w 1610 r. w Augsburgu przez Łukasza Kiliana według rysunku Jana Gotfryda Filipa Abelina; bez zmian treści, tylko z uboższą dekoracją i opuszczeniem dedykacji, przedrukowany w 1618 r. w tomie VI «Civitatum Orbis Terrarum» Brauna i Hogenberga; 4° plan Kremla, który datować można na lata 1600–1605, biorąc pod uwagę stan przedstawionej na nim zabudowy, po raz pierwszy wyszychowany prawdopodobnie w 1614 r., szeroko znany z atlasów Wilhelma Blaeuwa z 1662 i 1667 r. Niestety nie zachowały się rękopiśmienne pierwowzory żadnego z wymienionych planów. Jednak porównanie wersji drukowanych pozwala, dzięki informacjom i treści sztychu Makowskiego, ustalić zachodzące pomiędzy nimi i ich pierwowzorami powiązania, przedstawione na załączonym schemacie. Wyraźnie ujawnia się w nim nawiązywanie wszystkich planów Moskwy do „delineacji” Szymona Jędraszewicza Śmietańskiego.

Wydaje się, że zestawione tu informacje, w powiązaniu z treścią zachodnioeuropejskich map Rosji z XVI–XVII w., pozwalają docenić wkład kartografii polskiej w kształtowanie obrazu kartograficznego ziem Rusi i Państwa Moskiewskiego. W XVI i pierwszej połowie XVII w. był on dla obrazu zachodnich ziem Rusi i Rosji decydujący. Zupełnie inaczej wyglądała sytuacja jej ziem północno-wschodnich i południowo-wschodnich, zwłaszcza dorzecza Dźwiny i dolnej Wołgi, przedstawianych na podstawie materiałów proveniencji moskiewskiej oraz itinerariów i szkiców kartograficznych kupców i posłów angielskich czy holenderskich.

Dopiero rozwój nowoczesnej kartografii rosyjskiej w okresie panowania Piotra I dał podstawy dla stworzenia zasadniczo nowego obrazu kartograficznego ziem Rosji, a dzięki temu i całej Europy Wschodniej oraz Syberii. Nastąpiło to w czasie, gdy kartografia staropolska przeżywała okres najgłębszego upadku.

Les terres russes dans la cartographie polonaise au XVIe et au XVIIe siècle

A l'époque de l'union du Royaume de Pologne et du Grand Duché de Lituanie sous le pouvoir des Jagellons, les plus anciennes cartes de Pologne comprenaient aussi le territoire ethniquement russe, c'est-à-dire la Biélorussie d'aujourd'hui et l'Ukraine, de même que les terres occidentales de la Russie.

La cartographie polonaise du XVIe et du XVIIe siècle est bien connue grâce aux études de Charles Buczek (cfr. en polonais: *Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku*, Wrocław 1963; édition anglaise: *The history of Polish cartography from the 15th to the 18th century*, Wrocław 1966). D'après l'analyse du matériel polonais (cartes imprimées au XVIe et au XVIIe siècle) et de l'Europe occidentale on peut constater, que les cartes élaborées par les auteurs polonais ont joué un grand rôle dans la formation de d'image cartographique de l'Europe occidentale.

L'oeuvre la plus importante de l'ancienne cartographie polonaise, ce sont les cartes de Bernard Wapowski, reproduites en xylographie à l'imprimerie de Florent Ungler en 1526: la grande carte de Pologne

²² Publikację i analizę tego planu dał S. Alexandrowicz, Nieświjski plan Moskwy z 1611 roku, w: *Słowianie w dziejach Europy. Studia historyczne ku uczczeniu 75 rocznicy urodzin i 50-lecia pracy naukowej profesora Henryka Łowmiańskiego*, Poznań 1974, UAM, s. 227–241; tenże, Несвижский план Москвы 1611 года, *Russia Mediaevalis*, München, 2 (1975) s. 99–119; tenże, Несвижский план Москвы 1611 г., *Культурные связи народов Восточной Европы в XVI в. Проблемы взаимоотношений Польши, России, Украины, Белоруссии и Литвы в эпоху Возрождения*. Под ред. академика Б. А. Рыбакова, Москва 1976, s. 208–227. Wszędzie podane szczegółowe informacje o literaturze zagadnienia, innych planach Moskwy z pierwszej ćwierci XVII w. i zachodzących między nimi zależnościach, przedstawionych na załączonym schemacie.

(barème environ 1:1 000 000) conservée en fragments; la carte de Sarmathie Méridionale (1:4 000 000) conservée en moitié; une autre carte, dite de Sarmathie Septentrionale, qui n'a pas été retrouvée. La carte élaborée à Wilno en 1535 par Antoine Wied de Gdańsk, édité à Anvers en 1542, présentait l'État entier de Moscou. Suivant ces cartes, ont été cartographiées certaines régions d'Europe, ainsi que de Pologne. Elles étaient élaborées par les cartographes de l'Europe occidentale: Sébastien Münster, Henri Zell, Olaus Magnus, Sigismond Herberstein, Caspre Vopel, Gérard Mercator, Jacques (Giacomo) Gastaldi, Gérard de Jode et autres. De même, ont dressé les cartes de Pologne Venceslas Grodecki et André Pograbka.

Au cours des années 1579–1582 ont paru en nombre considérable des cartes en manuscrit concernant les terrains de guerre en Livonie. Mercator a bénéficié de l'impression (1589) d'une de ces cartes, élaborée par Mathieu Strubicz, pour ses cartes de Lituanie et de Russie.

Les ingénieurs et les dessinateurs militaires dessinaient des plans de villes et de châteaux sur le territoire de Biélorussie et des terrains voisins de Russie, parmi eux, le plan magnifique de Moscou, élaboré entre 1606 et 1608, gravé à Nieśwież en 1611.

La carte du Grand Duché de Lituanie élaborée par l'initiative du duc Nicolas Christophe Radziwiłł à la fin du XVIe siècle présente exactement le territoire entier de Biélorussie et la majorité des terres d'Ukraine; elle fut gravée pour la première fois probablement en 1603 et connue par l'édition de 1613. On supposait (à tort) que le dessinateur Thomas Makowski en était l'auteur.

Un ingénieur français au service de la Pologne, Guillaume le Vasseur de Beauplan, est l'auteur de merveilleuses cartes des terres d'Ukraine à la moitié du XVIIe siècle. Elles furent gravées par Guillaume Hondius: une carte générale (1:1 800 000) en 1648 et une carte spéciale (1:452 000) en 1650; un peu plus tard on a imprimé des cartes du cours bas de Dniepre.

La portée de toutes ces cartes mentionnées ci-dessus est présentée sur les esquisses jointes à l'article. La comparaison des cartes particulières polonaises et celles d'origine d'Europe occidentale permet de constater que jusqu'à la fin du XVIIe siècle la cartographie européenne devait l'image des terres russes de l'ouest aux travaux des cartographes polonais.